

Mesajul scrisului românesc din documente sătești transilvănene (1810—1860)

ANA GRAMA

Problemele limbii române și ale alfabetului său nu pot fi abordate decît în strînsă legătură cu istoria purtătorilor ei, în măsura în care limba este o componentă definitorie a unui popor, iar bătălia pentru limbă a fost o constantă a luptei naționale a poporului român.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în condițiile preocupărilor susținute de a evidenția originea poporului român, pe care o subsumează idealurilor de emancipare națională și socială, de a demonstra unitatea acestuia, promotorii celor mai înaintate concepții politice militau și pentru înlocuirea „buchilor” cu „literele”, pentru folosirea acestor semne „latinești care sînt literele românilor celor vechi”. Și totuși, în anul 1847 se mai înregistrau trei tendințe : a) de conservare, b) de „cioplire” și c) de înlocuire a alfabetului chirilic. Pînă în anul 1862 documentele din arhiva românilor ortodocși, majoritari, din Transilvania sînt, aproape toate, scrise cu chirilice, atît cele ce provin din sate, cît și cele de la Conzistoriu.

DE CE SCRIU ROMÂNII, ÎN PLIN SECOL AL XIX-LEA, CU ALFABET CHIRILIC ?

La această întrebare, de obicei insuficient de tranșant pusă, s-a răspuns în mai multe feluri : pentru că trăiesc sub semnul unui puternic conservatorism, pentru că în Principate se scria așa, pentru că autorii cărților au convingerea că mesajul scrierilor lor ajunge astfel mai ușor la destinatari (Gh. Șincai), pentru că multe tipografii aveau în dotare aceste slove, pentru că mica intelectualitate nu știa să scrie cu litere latine. Fiecare în parte, și toate împreună, acestea sînt, în bună măsură adevărate. Ultimei explicații vrem să-i aducem totuși un corectiv esențial : în documentele cercetate de noi din perioada (1780—1865), cei ce scriau consecvent cu litere chirilice puteau, fără nici o ezitare, pe aceeași pagină, să scrie și în alfabet latin. Pe circulare scrise cu chirilice există însemnări laterale, rezumate sau regeste făcute cu caractere latine, sau chiar în limba latină.

Și totuși, răspunsurile de mai sus sînt insuficiente pentru a justifica folosirea prelungită a alfabetului chirilic. Doar românii erau convinși, toți, de latinitatea lor și a limbii pe care o vorbeau. Latinismul, de mare succes pînă în cele de mai jos pături sociale și intelectuale, a fost un crez național, un scut și o armă de apărare a limbii și naționalității românești.

Despre impunerea lui pe cale ierarhic-ecclesiastică nici nu putea fi vorba.

Era acest alfabet susținut de autoritatea imperială, nobilimea maghiară sau patriciatul săsesc? Este evident că aceștia nu puteau fi de partea unui sistem de scriere care le era străin, nu numai spiritual, dar chiar de neînțeles ca mesaj de comunicare ; și nici n-au fost vreodată în favoarea lui.

În lipsa unui răspuns edificator, s-a recurs și la soluții evazive, care, pe lingă că nu au nici un fundament științific (sau tocmai de aceea), lasă loc diverselor speculații.

Întrebării noastre nu-i pot răspunde decît documentele, altele decît cele cercetate pînă acum, acelea provenite direct din sate. Ele ilustrează cel mai bine atitudinea față de scris a celei mai numeroase pături de „scribi” : dascăli, învățători, juzi, curatori, preoți etc. „care, într-o vreme în care virfurile „inteligenței” discutau¹ în consens sau în contradictoriu, ei...

¹ *Bibliografia arhivică a limbii literare, 1780 — 1866*, București, 1972.

scriu pur și simplu, așa cum credeau că trebuie s-o facă. Numai documentele — neintermediate — pot dezvălui motivele care au creat o contradicție atât de complexă între interesul major al românilor de a introduce alfabetul latin în scrierea lor (în plus, de data aceasta convergent cu al autorităților) și realitatea incontestabilă și de neocolit a faptelor, aceea că românii („neuniți”) scriu cu alfabet chirilic pînă în deceniul 7 al secolului al XIX-lea.

Cercetarea a pornit de la lectura unor Protocoale de porunci ale unor sate transilvane², unele din puținele documente care mai pot sta mărturie pentru istoria scrisului din mediul vizat de noi, copleșitoare nu numai ca număr, ci și ca importanță. Cu acest prilej, în fața a 16 exemplare diferite, ne-am pus primele întrebări legate de „cazul” alfabetului chirilic, în funcție de *subiectul și aspectul grafic* al unor circulare.

Concluzia la care am ajuns este că, aici și acum, folosirea literelor chirilice era un semn de rezistență, nemărturisită și tenace, față de o ordine indezirabilă, era manifestarea unei atitudini de împotrivire la repetate încercări de depersonalizare prin răpirea unei realități ce le era particulară, și de a-i transforma într-o masă oarecare, pierdută în lumea sușilor din imperiu, lipsită și de această specificitate.

Explicația nu e deloc surprinzătoare, cum pare la prima vedere; ea corespunde psihologiei și tacticii românilor de a-și duce lupta pentru supraviețuire în condițiile nefavorabile în care au dăinuit secole. Și nici nu e o „premieră”. Cînd în secolul al XVI-lea s-a contat pe atragerea românilor la protestantism, s-au încurajat traducurile în limba română, iar cînd s-a încercat deznaționalizarea prin „unirea” cu biserica Romei, s-au înființat școli, s-au trimis tineri la studii în străinătate, s-au acordat diverse scutiri etc. Dar românii au intuit întotdeauna — și acesta a fost un fapt esențial — unde trebuie să se oprească în acceptarea favorurilor de care aveau tăria să nu se lase fascinați³. Similar, intervențiile autorităților din deceniile 4 și 5 ale secolului trecut pentru latinizarea alfabetului sînt privite, vom vedea cu cită justețe, ca avînd alt substrat decît apropierea românilor de cultura mamă sau facilitarea accesului la cuceririle civilizației europene.

În general, dar și în cazul nostru, firește, problemele scrisului, ale alfabetului se intersectează, interconționindu-se, cu cele ale limbii pe care o vehiculează. În epoca de care ne ocupăm limba română se scria cu caractere chirilice și latine deopotrivă. Dar nici una din limbile oficiale din Transilvania nu se scria cu chirilice, ci doar cu latine. Pentru ca românii să nu mai aibă altă alternativă și să scrie în una din aceste limbi, era imperios necesar ca ei să-și părăsească alfabetul „lor” și să scrie doar cu cel latin. Încă dintr-o etapă timpurie a încorporării Transilvaniei în imperiu s-a preconizat generalizarea limbii germane, nu numai în administra-

² Circularele tipărite au fost înregistrate de A. Răduțiu și L. Gyemant, în *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română, 1780—1846*, București, 1981. „Tipărirea actelor în limba română era un bun mijloc de a face accesibile intențiile (autorităților)” s-a scris aici (p. 36). Era firesc deci ca ele să fie tipărite cu chirilice. Din 1829, cînd măsurile împotriva acestora deveniseră tot mai ferme (Decret gubernial 7510), în acest repertoriu sînt 38 acte (o medie de 2 pe an), dintre care 8 cu caractere latine. Dintre cele cu chirilice, 15 sînt emise la Brașov, 1 la Făgăraș, 1 la Carloviț, 1 la Conzistoriu sibiian și celelalte cu larg caracter de masă (epidemii, recrutări), ceea ce poate explica păstrarea acestor semne fără să contravină concluziei că în acești ani sîntem în plină ofensivă a autorităților împotriva caracterelor chirilice. Cf. și Ana Grama, *Aspecte din viața satului românesc transilvănean la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în Studii și comunicări*, 21, Arheologie-istorie, Sibiu, 1981, p. 190—191, pentru protocoale în care se scriau și circulare netipărite. „Protocoalele” semnalate atunci le completăm cu încă 11 exemplare pe care le-am transcris ulterior. Documente manuscrise „sătești” sînt puțin cunoscute, de aceea nici nu s-a făcut vreă sugestie în sensul pe care-l propunem noi, referindu-ne la grafia celei mai numeroase, și deci celor mai reprezentative comunități românești de la acea dată. Interdicțiile evocate de noi nu se regăsesc printre circularele repertorizate, probabil pentru că, avînd un caracter mai restrîns, nu s-au tipărit.

³ Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1944, apud G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, București, 1969, p. 108.

ție, ci în toate sectoarele vieții, vizându-se, în final, unirea desăvârșită a popoarelor într-unul singur. În astfel de împrejurări s-a dezvoltat, sub patronajul forurilor conducătoare, o politică ce se va strădui să introducă alfabetul latin în scrierea românilor, din afară, de sus în jos și împotriva intereselor lor. În numele acestei politici s-au inițiat variate măsuri administrative care priveau redactarea actelor de tot felul, precum și învățământul (general, al preoților, al dascălilor, al notarilor). La fel ca în cazul traducerilor asociate protestantismului sau al școlarizărilor datorate uniției, și din aceste măsuri românii vor lua exact ceea ce le trebuia: vor învăța scrierea și citirea cu litere așa încât, la momentul potrivit, cine știa să țină în mână un condei sau o carte cunoștea acest alfabet. Dar în deceniile anterioare revoluției, când (și pentru că) ofensiva deznaționalizării era majoră și, apoi, în primul deceniu următor, când românii își pot manifesta un semn de personalitate, refuză să folosească alfabetul latin, atât cât li se cere și cum li se cere, tocmai în documente ce-i contactează cu autoritățile. Convingerea că au dreptul natural (și apoi legal), de care vor uza mult, de a avea o administrație *proprie*, o exprimă prin susținerea unui alfabet propriu.

Mijloacele prin care măsurile superioare se transmiteau în sate erau circularele episcopale sau ale Direcției școalelor, întemeiate pe „ordine” și „decrete”, și erau consemnate în „Protocoale de porunci”, de unde ne parvin și informațiile pe care le vom invoca mai jos în susținerea ideii noastre.

Prima circulară din seria celor ce ne interesează este cea care transmite Ordinul gubernial de sub nr. 5964 *, din 4 mai 1813, cunoscută de noi în două variante. În prima ⁴ se poruncește „ca dascălii și diecii cari nu vor fi procopsiți cu învățături nemțești, latinești, ungurești nicidecum la candidație de preoție să nu să pună”. Interpretând acest text, se poate admite că autoritățile erau preocupate de complexitatea pregătirii micilor funcționari în parte, acesta chiar era un scop al măsurii în discuție. În varianta a doua ⁵ (cu nr. conzistorial 281, din 14 iulie) apare o informație în plus: cunoașterea limbilor străine e impusă și de necesitatea ca dascălul „făcându-să preot să poată fi și natarăș satului”, să scrie deci curent în latină, germană sau maghiară.

În anul 1816 ⁶, popularizându-se Decretul împărateesc 1281 din 10 mai și cel gubernial 5806 din 18 iunie, se înregistrează o nouă preocupare pentru scrierea românilor: „Cantorii cei deodată și dascăli să învețe copiii a cunoaște și slovele *ungurești latinești* (toate sublinierile ne aparțin) și a scrie cu acelea în limba românească, ca așa cei ce ar voi să treacă la școli mai înalte de altă limbă să aibă ceva temei și deprindere de mai înainte”. E posibil ca și aici motivația, atât de evident în interesul românilor, să fi apărut ca o completare la conzistoriul sibian. Pregătirea românilor pentru școli superioare era de mare actualitate în 1816. În acel an, „a sa mărire împăratească” a cugetat ca „neamul românesc să se procopsească și au rinduit ca să să trimită la școalele cele mari împăratești în Beci trei feciori de rumân neuniți la învățătură pe cheltualala sidoxii”. Evident, în acest caz erau de „lipsă” feciori „harnici”, care să fi „isprăvit învățăturile școalelor latinești și a altor limbi”. Ca să se asigure o astfel de pregătire, se dădeau indicații concrete despre obligațiile părinților în acest sens; „că de nu

* Uneori cifrele diferă de la un protocol la altul din cauza grafiei incerte.

⁴ Biblioteca mitropoliei Ardealului, Protocolul din Cuștealnic, ms. 328, nr. 75. Toate protocoalele citate provin din acest fond. (Pe viitor Protocolul din ...)

⁵ Protocolul din Vlădeni, ms. 90. De fapt, autoritățile se tem de extinderea activităților preoților în probleme laice; un Decret gubernial din 19 febr. 1805, nr. conzistorial 258-înterzice să se facă vreo publicație neoficială (protocolul din Budila, ms. 178, f. 1). Un altul, împărateesc, din 23 noiembrie 1843, nr. 5336, gubernial din 26 ianuarie, nr. 1014 „poruncește ca preoții în cuvântările lor să nu să amestece în întrebările ce să țin de administrația politicească”.

⁶ Protocolul din Vlădeni, f. 113.

vom învăța dintru tinerețea noastră, nu vor fi nici cine să să trimită în Beci și vom pierde acel bine mare”⁷.

Mai interesant pentru noi aici este că, în 1816 se exprima pentru prima dată concepția că literele latinești sînt echivalente cu . . . scrierea maghiară, un neiertat abuz și o mare greșeală tactică. Prin repetarea ei, cîteva decenii de acum încolo, românii vor fi permanent avizați asupra pericolului care îi amenința, deznaționalizarea, și nu grija pentru problemele lor notariale sau de școlarizare superioară, cu atît mai puțin pentru relativizarea culturii, stă în fața autorităților.

Din Paloș, la 27 noiembrie 1817⁸, se popularizează observațiile lui Moise Fulea, director general al școlilor neunite din Ardeal, nemulțumit de neparticiparea unor dascăli la cursuri de perfecționare: „Pentru care poruncește măriia sa dascălilor să învețe pruncii în cursul acesta a scrie cu slovele *ungurești românești* (. . .), care dascăl nu va ști a ceti și a scrie cu *slovela unghurești românești* să învețe pe unde poate de nu (. . .) să vor pune din slujbă jos (. . .) cataloagele să le aibă cu *slovela unghurești*”.

Într-o circulară școlară din 1822, același Moise Fulea enumeră (pe lingă necesitatea de a-i învăța pe cei mici „aritmitica din cap, cunoașterea banilor și a măsurilor”, iar pe cei mari „aritmetica cu țifre”) obligativitatea de a-i învăța pe cei mici să „numească” slovele latine iar pe cei mari să „scrie cu slove latinești și românești”⁹.

Tot fără a asocia latinele cu limbi străine românilor, ca și în circulara de mai sus, scrie și Magistratul Brașovului, în 1826: „(. . .) arătările conzignației despre copiii și copile în parohia ta botezați, la toate trei luni cu slove latinești să scrieți”¹⁰.

Un document deosebit de interesant este Decretul gubernial 7510 din august 1829, care, în versiunea din protocolul satului Trapold este următorul: „(. . .) să nu să mai trimită nici aceluiaș înălțat, nici la prea înaltul tract împărătesc jalbe și relații în limba românească, nefiind aceasta acolo cunoscută și neavînd toldeauna cine o preface, ci aceasta să să facă în limba aceluia în alte locuri cunoscută și pentru leznirea acestui lucru să să învețe în toate școlile românești, mai cu seamă în a candidațiilor de preoție, limba *ungurească* (. . .) cînd dați ceva jalbe sau faceți vreo relație încoace, care ar trebui să meargă la Înaltul Crăescul Guberniu, aceia să o faceți în limba la Înălțatul cunoscută, că altmînterea nu să va primi”¹¹.

Puțini petiționari s-au conformat acestei porunci, deoarece după cîteva luni se emite un alt decret, sub nr. gubernial 5467, din 7 iunie 1830, cu dispoziția ca „fieltice scrisori < să > nu să mai trimeată mai mult în limba românească, ci *ungurească* sau într-altă limbă aceluiaș ofiționalaturi și în alte locuri cunoscută”¹².

Deci, în orice limbă, numai românești NU! Pentru această alternativă și Decretul din 1830 e neeficient. În aceeași termeni chestiunea e reluată în 1832. Decret gubernial nr. 2884, din 26 martie, prin care iarăși se cere ca „conșpăcturile protopopilor în rîndul taxei hirurghești să să lucre sau în limba latinească, sau nemțescă, sau unghurească”¹³.

În primăvara lui 1833, la Trapold se înregistrează următoarele: „Nicolae Bacî (?) au dat la împărăție sfat ca să să stringă toți diacii, dascălii, preoții și protopopii a învăța a scrie cu slove *ungurești* și *latinești* și mai mult să nu mai scrie cu *slovela românești* ca pînă acuma

⁷ Protocolul din Budila, f. 68.

⁸ Ibidem, f. 140.

⁹ Protocolul din Vlădeni, f. 115—116.

¹⁰ Numărul Magistratului Brașovului 3850 din 15 noiembrie 1826. Protocolul din Vlădeni II, ms. 88, f. 3.

¹¹ Protocolul din Trapold, ms. 86, f. 19 și Protocolul din Sibiu—Josefin, ms. 155, p. 49 (nr. konzist. 49).

¹² Protocolul din Sibiu, p. 50.

¹³ Protocolul din Vlădeni II, f. 17.

nici jalbe, nici protocoale”¹⁴. În acele condiții de rezistență tacită, faptul că autoritățile numeau slovele (chirilicele) „rumânești”, era un argument suficient pentru a le folosi în continuare.

În 1833, atmosfera este tot mai încărcată; circularile pe această problemă sînt tot mai corresponsive să se scrie cu litterae latinești și nimene să nu se preotzaszce pen nu va sti scrie dese și mai drastice. Astfel se ajunge să se impună Decretul de curte din 21 august, nr. 5903¹⁵, din care transcriem în ortografia documentului: „Se porunsaste, qua de aits enainte atatu protocolle, quot si alte cu zisele litterae”. În bună măsură aceasta a compromis acum grafia cu litere latine și nu a fost o etapă de „căutări” specifică începuturilor, ci o tehnică impusă în mod expres; concomitent, românii scriau cu latine o frumoasă limbă românească.

Anul 1833 a fost un an de răscruce; de la această dată, în cvasitotalitatea protocoalelor, se va scrie cu latine, pînă în anul 1848. Dar nu în toate satele, pentru că în viitor vom întîlni alte numeroase ordine coercitive pe această temă.

În virtutea Decretului din 1833, Moise Fulea dă o circulară cu număr de la Direcția școalelor (25, din 1834): „nice preot, nice dascăl se nu se pue în slujbe dace nu va sti cu slove *latinești românești* (a scrie), se merge la Cursu se invețe, la Paști pînă la Rusale, altmintrelia se vor pune alții en locu lor”¹⁶. Pe linia inițiată tot de el în 1822, Moise Fulea, iată, ca un cărturar patriot ce era, face o precizare esențială, nu mai asociază „latinele” nici scrierii, nici limbii maghiare.

Nu același lucru îl fac (gîndesc) și alte autorități.

În 1835: „Dupe formularul de mai jos următori, care vi se trimite de aicea, trebuie scrisă cu slovele *latinești sau ungurești*”¹⁷. După numai cîteva luni, tot în 1835 (cu nr. gubernial 8407), pentru a „nu se trimite candidați de preoție care nu știu scrie și ceti cu slovele *latinești și ungurești*”¹⁸, se trimite o nouă circulară.

În 1838, un decret de referință, în sensul care ne interesează, pleacă spre Sibiu la 22 decembrie, cu nr. gubernial 13275, în baza căruia se emite o circulară la începutul anului următor, cu nr. consistorial 68. Îi cunoaștem conținutul doar din referințele care-l invocă pînă în anul 1842¹⁹.

În 1840, scoaterea limbii române din acte oficiale și a literelor chirilice din orice text (nebisericesc) era destul de generalizată, dar bătălia nu era nicicum încheiată. Într-un protocol (registru) deosebit de interesant — și pentru că este din Boroșneul Mic, Tractul Trei Scaune, unde activa, de altfel, curajosul pașoptist Petru Pop din Brețcu, — toate circularile din anii 1840—1861 sînt scrise cu chirilice. Aici se și transcrie o notă, ironică dacă n-ar fi tristă, a lui Vasile Moga: Formularul trimis e „scris în limba latinească, că în limba românească poate că nu să va primii la Tistie și fiindcă preoții sînt în locul apostolilor, și apostolii la rusșei au grăit în toate limbile, socotesc că vor înțelege formularul acela (!)”²⁰.

¹⁴ Protocolul din Trapold, f. 27 și Protocolul din Sibiu, f. 55.

¹⁵ Protocolul din Sibiu, f. 55; Cf. și Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie Sibiu*, 1889, p. 195.

¹⁶ Protocolul din Vlădeni II, 126. Simion Datcu retransmite de la Brașov în 24/2 apr., 1834. Circulara ajunge cam tîrziu la sate pentru a mai fi eficientă.

¹⁷ Protocolul din Mucundorf, ms. 154, f. 2, din 3 ianuarie.

¹⁸ Ibidem, f. 3.

¹⁹ Arhiva Mitropoliei Ardealului, Sibiu, Registre, nr. 11.

²⁰ Protocolul din Boroșneul Mic, ms. 89, p. 2.

În frământatul an 1842, autoritățile se ocupă tot mai insistent de literele și scrisul românilor. În Decretul gubernial 4170 din 30 aprilie „se poruncește ca episcopul să arate pînă unde au învățat clerul născut a scrie ș-a ceti cu slove latinești”²¹. În mod expres se cere ca (măcar) răspunsul la întrebarea pusă să fie redactat cu aceste „slove”. Tot acum se fac referiri la decretul din 1838 în care se poruncise același control sever asupra celor tineri „luînd afară pe preoții cei bătrîni care n-au fost învățați a scrie cu slove *latinești sau ungurești* și încă de să vor sili tot mai bine se vor deprinde cu zisele slove a scrie”²². Spațiul „bisericesc” părea a fi ultimul teren ce trebuia „asanat” de chirilice. Dar nu era așa. Ne-o dovedește circulara următoare din 1843: „S-a tot poruncit frecliilor voastre, precum și la tot cleru din Ardeal, ca pe vremea viitoare Protocoalele cununaților, botezaților și morților și al bunei învoiri și al comisiilor episcopoești enca și altu care sint din dregatorie le scrieți, să le purtați cu litere și slove *latinești sau ungurești* (...)”²³.

Următoarele două circulare, înregistrate pe chiar aceeași filă în Protocolul de la Mag, se referă tot la alfabet. Dar cum sintem în 1843, chestiunea era de cea mai mare actualitate. Din mediul sătesc investigat de noi — unde activa o intelectualitate „plebee”, cum o numea cineva, nu ne parvin semne de indignare fățișă, condeiele nu „scapără scintei” în fața proiectului de lege din 1842. Dar opoziția este inexpugnabilă, tacită și tenace, și, ca un colos, se mișcă greu, dar merge înainte pe drumul său și refuză limbile străine sieși, împreună cu alfabetul pe care acestea și l-au însușit, ca fiindu-le lor specifice. Și dintre acești „conservatori”, „care nu scrie (cu latine) să arate dînsul, să dea adeverință de la mîna sa, din ce pricini nu scrie cu slovele numite (...) toate lucrurile acestea să le scrieți cu slove latinești”²⁴, (Decret gubernial nr. 9631 din 1843).

Prevederile decretului 4170 din 1842 apar și în forma: „(...) cît au procopsit cu buchile *ungurești sau latinești* în citit și în scris”²⁵, iar ale celui din 1843, nr. 9631 din 11 februarie astfel: „(...) să cere a să da informație în *limba ungurească, nemțească sau latină* < cît s-a făcut > progres în scrierea protocoalelor cu litere *latine sau maghiare*”²⁶.

În 1845, într-o singură circulară se invocă de trei ori obligativitatea de a scrie protocoalele „și alte corespondenții cîte veți avea cu acest scaun protopopesc, după poruncă totu cu litere latinești (...)”²⁷. Protopopul care dă această circulară, al Miercurii, Petru Bădilă (cărturar patriot, pune bazele unei biblioteci personale încă la începutul secolului, în vremea studiilor la Viena), vizitează localitatea Mag în 19 octombrie 1844²⁸ și în 2 noiembrie 1845²⁹. Andrei Șaguna, în 1847³⁰, cînd consemnează o verificare făcută protocoalelor din Sibiu, scrie cu ... chirilice.

²¹ Protocolul din Mag, ms. 87, f. 3.

²² Ibidem, f. 4; Cf. și Protocolul din Trapold, f. 31; Protocolul conzistorial din 1842, în Arhiva Mitropoliei Ardealului, registrul 11, sub nr. Conzistorial 274. Informațiile se referă la Decretul gubernial 13275 din 22 dec. 1838 și la circulara nr. 68 din 1839 despre care se raportează că au fost popularizate la sate.

²³ Protocolul din Mag, f. 4.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, f. 64.

²⁶ Ibidem, f. 66.

²⁷ Ibidem, f. 5.

²⁸ Ibidem, f. 4.

²⁹ Ibidem, f. 6.

În 1846, la 20 ianuarie, cu nr. conzistorial 55 se cere din nou ca diecii trimiși la cursuri la Sibiu să fie numai dintre cei ce știu a scrie „cu slove românești și latinești”³¹. Concomitent, de la Curte pleacă Decretul 418 din 3 februarie (reluat la Guberniu în 5 martie, cu nr. 2729 și la Conzistoriu cu nr. 196), care cere (iarăși) ca „protocoalele matriculare și alte corespondenții oficioase să nu le mai scrie cu slove chirilice, ci cu litere latine”³².

E de la sine înțeles că dacă mai bine de patru decenii astfel de „Porunci” au fost mereu reluate, aceasta e o dovadă, pe de o parte, a voinței autorităților de a le aplica în interesul lor, iar pe de altă parte, a consecvenței cu care românii le ocoleau sau le ignorau, pentru apărarea ființei lor.

În timpul revoluției și în deceniul următor autoritățile austriece nu se mai preocupă de „alfabetul” românilor; ei nu mai puteau fi înfrunțați cu această chestiune „minoră”. Doar Dieta de la Pojon se mai ocupă de „limbi” și „alfabete”, înglobându-le politicii sale naționaliste, fatală pentru interesele revoluției.

După ce am urmărit circularele al căror conținut se referă la alfabetul și limba scrierii românilor, să facem cîteva referiri la *datele exterioare* ale acestor modeste documente sătești, Protocoalele de porunci, cărora, de această dată le putem asocia și pe cele de stare civilă³³. De fapt, aceste date ne-au atras atenția că ne găsim în fața unei situații mult mai complexe decît s-ar părea.

În 1780—1833 (1834), în toate satele se scrie cu chirilice.

În 1833 (1834)—1848, în aproape toate se scrie cu latine.

În 1849 (1850)—1865 (în unele cazuri 1861) alfabetul chirilic reapare. Privit de aproape, cunoscînd bine împrejurările, acest fapt are toate semnalmentele unui gest de descătășare, de

³⁰ Protocolul din Sibiu, f. 74. Motivația atitudinii lui Șaguna față de alfabetul chirilic iese mai bine la iveală în deceniile următoare, cînd bătălia pentru limba română devine deschisă, sub auspiciile Dietei de la Sibiu sau în afara acestora. Spre exemplu, în 1862, întreține o corespondență de următorul gen: Care sînt beneficiarii „ajutorului împărăresc”? Numele lor s-a menționat în scris. Nu pot fi identificați, pentru că s-a răspuns doar în românești (cu chirilice). Să-l citească în românești! Cf. Arhiva Mitropoliei Ardealului, doc. 599/1862.

Unei adrese de la Baia de Criș îi răspunde că protocoalele *nu* trebuie scrise bilingv, ci românește, deși autoritatea politică a Zarandului cerea altfel. Cf. aceeași arhivă, doc. 372/1862. Demnitate, hotărîre, consecvență!

Cînd nu simte intenții dușmănoase, devine un corespondent politic. Referindu-se la cartea „Îndreptare spre a începe o economie pe un teritoriu de 20 jugăre”, tipărită în limba maghiară de Reuniunea economică din Cluj, își descoperă respectuoasa mulțumire pentru darul primit (cartea), apreciază zelul societății și observă că deoarece printre români „sau nicidecum, sau numai pucinu cunosc limba maghiară aru fi de doritu” a se tipări asemenea cărți folositoare și în limba română. Cf. doc. 161/1860.

³¹ Protocolul din Mucundorf, f. 20.

³² Protocolul din Sibiu, f. 69.

³³ Prezentăm o sumară descriere a protocoalelor citate: I. Boroșneul Mic, 1840—1861, scris în grafie chirilică. II. Custealnic, 1780—1821, idem. După o întrerupere de 18 ani se reia, în 1843, cu caractere latine. III. Mag, începe din 1842 cu litere latine și continuă în acest fel pînă în 1848, cînd apar chirilicele. IV. Mucundorf, începe în 1836 cu latine. Din 8 mai 1848 și pînă în 1864 este scris cu chirilice. V. Sibiu-Josefin, diu 1780—1833 scris cu slove chirilice. În 1833 avem 8 circulare cu chirilice și 7 cu latine. În 1848 se reia alfabetul chirilic. VI. Trapold, din 1825—1833 scris cu chirilice. Din 1833 datează o singură circulară scrisă cu latine. Din 1842—1846 se păstrează cîteva circulare, retranscrise, cu chirilice. VII. Vlădeni, 1784—1833 grafie cu chirilice. Cu circulara 544 din 1833 se trece la scrierea cu latine, pînă la cea din 5/17 oct. 1849, de cînd se revine la vechiul alfabet. Pentru protocoalele de stare civilă cităm din Arhivele Statului Sibiu, S 58, S 62, S 66, și exemplele ar putea continua. Iată deci că nu ne aflăm în fața unei acțiuni izolate sau întimplătoare, nici cînd se renunță, nici cînd se reia alfabetul chirilic.

eliberare de sub o ordine apăsătoare, de negare a vechilor stări impuse de o autoritate dezațată. Doar la Boroșneul Mic s-a scris, cu ostentativă consecvență, numai cu chirilice, chiar și în anii atât de tensionați ai deceniilor 5 și 6 (1840—1861). Am reținut acest caz particular pentru semnificația sa : ne găsim într-un sat din Tractul Trei Scaune, unde deznaționalizarea era deosebit de activă, un real pericol pentru nație. Aici, intelectualii români nu-și puteau permite nici o concesie și tot ce era specific românesc trebuia păstrat cu orice preț ; nume, puritatea culorilor din costumele populare³⁴ și literele chirilice, când de faptei erau buni cunoscători ai literelor, ai limbii maghiare chiar. Instinctul și experiența le spunea că acceptarea „latinizării” în acest context e periculoasă. Atitudinea lor nu a fost lipsită de patriotism, de înțelegere a imperativelor dezvoltării sau de cunoaștere a istoriei, ci e tocmai o metodă potrivită de a sluji neamul. Identificarea cu cultura străbună, deschiderea civilizației românești spre latinitate, intrarea în circuitul valorilor europene și alte binefaceri ale latinizării alfabetului puteau fi amânate pentru vremuri mai bune.

La nivelul celei mai înalte autorități ortodoxe — și acesta nu este un detaliu oarecare, ortodoxia fiind în sensul pozitiv românii cei mai conservatori — alfabetul latin s-a introdus, în relațiile cu oficialitățile, prin redactarea (sau traducerea) în limba latină a protocoalelor ședințelor consistoriale în 1811, odată cu instalarea lui Vasile Moga în fruntea comunității. Sub presiunea de a scrie în una din limbile cunoscute, germana, maghiara și latina la „Înaltele ofițolaturi” alegerea limbii latine era mai convenabilă³⁵. Din 1850, de când s-a păstrat primul registru (index) de după revoluție, și aici, ca și în sate, se scrie din nou în limba română, și chiar cu . . . chirilice, acestea păstrându-se pînă în deceniul șapte al secolului al XIX-lea, când alfabetul latin, neimpus de nimeni, va cucerii de la sine terenul care, de fapt, îi aparținea, Limba Română.

³⁴ Protocolul din Boroșneul Mic, p. 144.

³⁵ Din monstruosul incendiu (al bibliotecii și arhivei Consistoriului sibian), din martie 1849, s-au mai păstrat doar următoarele protocoale consistoriale : Nr. reg. 1, pentru anul 1799, scris cu chirilice. Nr. 2, pentru anul 1808, scris cu chirilice. La sfârșitul fiecărei fascicole : „Transportatur b.m. Expediturae Gub(ernia)lis Officio sine procuranda in linguam Latinam translationis” sau un text similar. Nr. 3, pentru anul 1810, scris cu chirilice, are însemnări asemănătoare cu cele din 1808. Nr. 4, pentru anul 1811. Pînă în iulie e scris cu chirilice ; documentele din august nu apar în protocol. Ședințele din 13, 17, 24 septembrie sînt scrise în chirilice, iar de la aceea din 27 septembrie începe redactarea în limba latină, evident cu litere latine. Fascicolele din noiembrie și decembrie poartă semnătura Basilius Moga. Numerele 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 — pentru anii 1812, 1814, 1816, 1817, 1820, 1841 și respectiv 1842 sînt scrise în limba latină. Primul registru care urmează revoluției este scris din nou cu chirilice.